УДК 81'36

DOI:10.31339/2617-0833-2020-1(28)-65-69

**«РУСКА ГРАМАТИКА» С. СМАЛЬ-СТОЦЬКОГО ТА Ф. ГАРТНЕРА ЯК ПАМ'ЯТКА
УКРАЇНСЬКОГО МОВОЗНАВСТВА**

Крисьяк О. І.

**«RUSKA HRAMATYKA» BY S. SMAL-STOTSKYI AND F. GARTNER AS
A MONUMENT OF UKRAINIAN LINGUISTICS**

Krysiak Olha

У статті проаналізовано зміст граматик української мови, а саме – “Рускої граматики” (1893, 1907) та “Граматики рускої мови” (1914) С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера. Кожне наступне видання мало удосконалені зміст і структуру. Підручники містили такі традиційні розділи, які з часом вийшли за межі мовознавчої науки й перейшли до літературознавчої. Ілюстративний матеріал підручників тісно пов’язаний з українською культурою, географією, історією, а приклади автори подають насамперед за послідовністю культурно-історичних епох, за тематичним принципом і в алфавітному порядку.

Ключові слова: *граматика української мови, С. Смаль-Стоцький, Ф. Гартнер, Буковина, історія українського мовознавства, “Руска граматика” (1893), “Граматика рускої мови” (1914), синтаксис, граматична термінологія.*

The article analyzes the content of grammars of the Ukrainian language, namely - "Ruska Gramatyka" (1893, 1907) and "Gramatyka of Ruska Mova" (1914) by S. Smal-Stotsky and F. Gartner. Each subsequent edition had improved content and structure. Textbooks contained such traditional sections, which eventually went beyond linguistics and moved to literary studies. The illustrative material of the textbooks is closely connected with the Ukrainian culture, geography, history, and the authors give examples first of all by the sequence of cultural-historical epochs, by the thematic principle and in alphabetical order.

Tasks of the article:

- to identify the main ways of formation of "Ruska Gramatyka" as a full-fledged textbook of the Ukrainian language of that time;*
- to get acquainted with the personal correspondence of linguists for a better perception of grammar;*
- to get acquainted with the negative and positive reviews of this textbook;*
- to study the content and structure of “Ruska Gramatyka”;*
- to determine the role of the textbook in modern linguistics.*

The object of research of this article is the writing of "Ruska Gramatyka", its publication, reviews of the textbook and its role in modern linguistics.

The subject of research is the content and structure of the textbook.

Key words: *grammar of the Ukrainian language, S. Smal-Stotsky, F. Gartner, Bukovyna, history of Ukrainian linguistics, “Ruska grammar” (1893), “Gramatyka of Ruska Mova” (1914), syntax, grammatical terminology.*

Актуальність статті полягає у постійних дослідженнях мови на різних етапах її розвитку. І саме “Руська граматика” є одним із різноманітних поглядів мовознавців на цю проблему.

Історія становлення норм сучасної української літературної мови та вироблення її теоретичних засад невід’ємно пов’язана з працями українських граматистів кінця ХІХ – початку ХХ ст., що були призначені насамперед для шкільної освіти. Серед відомих граматистів чільне місце посідають західноукраїнські культурні діячі – М. Осадца, О.

Партицький, О. Огоновський, проте особливої уваги вимагає “Руска граматика” С. Смаль-Стоцького, видана у співавторстві з німецьким мовознавцем Федором Гартнером, що вийшла 4-ма виданнями.

Ця незаперечно цінна пам’ятка українського мовознавства засвідчує важливу подію у мовному та культурно-історичному житті нашого народу. Затвердження Граматики як шкільного підручника австрійським Міністерством освіти дозволило перейти до остаточного запровадження фонетичного правопису, що мало величезний вплив на подальший розвиток української літературної мови й усвідомлення її як єдиної мови українського народу, чия територія була розділена на той час між двома імперіями.

Граматики української мови С. Смаль-Стоцького й Ф. Гартнера вирізнялися з-поміж інших мовознавчих праць свого часу тим, що використовували практичний підхід до вивчення української літературної мови. “Головна і то велика прикмета підручника у цілому [“Рускої граматики” С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера], – наголошував В. Сімович, – то те, що автор його, чи автори, не диктують згори т. зв. граматичних правил, як їх бачимо у граматах мертвих мов. Виходячи із того становища, автори понадавали всюди дуже багато прикладів, які при відповідній вправі заступають “граматичні правила”. Книжка плекана зі становища української мови, без огляду на латину та греку, без огляду на польську мову; на кожнім місці видно різку різницю між нашою мовою а російською. Таким чином, граматика Стоцького зриває із прийнятими досі поглядами на науку того предмету” [5, с. 35].

Відповідно, основною метою даної роботи є аналіз основних характеристик та особливостей Граматик української мови С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера, що вийшли друком у 1893, 1907 та 1914 рр.

В. Сімович писав, що граматика – це “... єдиний у своїм роді, підручник, якого можуть нам позавидувати інші слов’яни” [5, с. 34]. Ю. Шевельов зазначав, що “першою спробою урегулювати [українську] мову була “Руска граматика” С. Смаль-Стоцького й Ф. Гартнера, затверджена віденським урядом для вжитку у школі” [8, с. 25].

У радянському мовознавстві в монографіях з історії української науки лише побіжно згадувалося про видання праці (граматика “виходила ще трьома виданнями і тривалий час служила підручником з української мови в середніх школах Галичини і Буковини”) [1, с. 88] або ж негативно оцінювали цей факт (“будучи тенденційно спрямованою на вузьку (галицьку) діалектну базу, [вона] не відіграла тієї ролі, яка їй призначалась”) [2, с. 4].

Проте самі автори граматик вказували на їх загальнонаціональний характер. Усі передмови аналізованих граматик мають чотири частини: 1. Мова, 2. Русини і Слов’яни, 3. Церковно-Слов’янська мова, 4. Писателі рускі, в яких загально характеризуються мовознавчі терміни – мова (“Все, що мислимо, можемо виразити і другим людям виявити, видаючи із себе ротом певні звуки. Сей вираз мислий звуками називаємо мовою”), мертві мови (“Давні мови, що ними вже жоден нарід не говорить, і котрі задля того вже не змінюються, називаються мертвими, н. пр., латинська, єврейська, церковно-слов’янська”), письменна мова (освічені народи також і пишуть своєю мовою, і в тій писаній мові приймає ся з часом якась одна установа, чим та мова більше або менше відступає від звичайної мови. Отся письменна мова спільна цілому народови”), наріччя, піднаріччя (“відміни народної мови як до околиць називаються наріччями і піднаріччями. Так н. пр. народна мова гірських Русинів є наріччєм рускої мови, а гуцульська, бойківська, лемківська мова є її піднаріччями”). Див. джерела [1, с. 3].

Помітну роль книга відіграла у становленні шкільної граматичної термінології, що використовується й у сучасному мовознавстві. У підручнику вперше вжито такі терміни, як: відмінок, дієвідміна, дієприслівник, прикладка, стан тощо. У статті “Про план науки руської мови в гімназіях” (1891 р.) С. Смаль-Стоцький та Ф. Гартнер зазначали, що “коли вже Дячан и Партицький пробували утворити руску граматичну термінологію, то-ж і слідчий граматик може уважати себе в праві поступити на протоптаній стежці ще дальше. Кілька технічних виразів Дячана і Партицького можна задержати, інші технічні вирази треба на ново дібрати

або утворити. Притім треба мати на оці, що ці слова були 1. чисто рускі. 2. навіть для дітей легко понятні. 3. щоб вони вгадували істоту річі а не були простим перекладом більше або менше недоланих технічних виразів інших мов. Очевидно, що чужі слова, які вже добре утерли ся, треба лишити ненарушено (н. пр. література, граматика, форма, кляса, діалектологія, фонетичний, етимологічний, еліптичний); їх уживають почасти і без того в щоденнім життю, а почасти означають вони поняття, які виходять поза рівень школи народної. Цілком добрих руских виразів технічних має граматика вже около 100, багато інших надають ся до того самі від себе. Лиш з декілька поняттями має ся труднощі, почасти через те, що тяжко їх віддати, а почасти лиш для того, що лихі старі назви ще взагалі не заступили ся новими розумнішими. Ми позволимо собі тут предложити перед суд тямущого загалу отсі зміни – голосозвук (замість самозвук), шелестозвук (зам. співзвук), визвук (Auslaut), назвук (Anlaut), прикметник (зам. приложник), дієслово (зам. глагол), заіменник присвоюючий (зам. посідательний), заіменник відносний (зам. взглядный), оклик (зам. чувсявенник), приставка (зам. припона), відміна імен (зам. деклінація або склоненє), відміна дієслів (зам. конюгация або спряженє), відмінок (зам. падеж), 1-ий, 2-ий... 7-ий відмінок (Nominativ, Genetiv... Localis), однина (зам. число єдиничне), множина (зам. число многе), двійня (зам. число двійне), стан підметний (зам. рід діяльний), стан предметний (зам. рід страдальний), спосіб прямий (зам. висказуючий або істний), сп. приказовий (зам. приказующий), сп. можливий (зам. уявний або услівний), дієіменник (зам. вид (спосіб) неозначений), дієприкметник (зам. причасник), дієприслівник (зам. причастник у формі невідмінній), гадка (зам. реченє), гадка відносна (зам. речень взглядне), прикладка (зам. приложенє). Що ми відмінки лише нумеруємо (як се загально діє ся при трох особах), на се кождий згодить ся: бо після нинішнього уживання відмінків по найбільшій частині неможлива така назва, щоб поцілила в саму суть. Також уважали ми на те, щоб технічні вирази були зручні; ми радили-б навіть, щоб в виразах стан підметний, спосіб прямий ... іменники стан і спосіб промовчувати” [6, с. 5-6].

Термінологічну систему аналізованих праць С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера вперше упорядковано в 2-му виданні (1907 р.) як “Азбучний показчик”, в якому подано список, що містить понад 250 мовознавчих термінів, серед яких є й такі, які ввійшли до сучасної термінології, і ті, що залишилися неактуальними. Опис системи української мови удосконалювався з кожним наступним виданням граматики С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера як у загальній структурі підручника, так і в загальнотеоретичних підходах.

Традиційною частиною граматики були додатки. У додатку “Руске віршованє” “з цілком нового погляду висвітлювалася будова українського вірша: на відміну від попередніх граматики, які зв’язували українську ритміку з класичною метрикою, С. Смаль-Стоцький зв’язує українське віршування з народними ритмами (коломиїка, шумка, колядка...) й користується нотними знаками, щоб, як у співі, зазначати довжину складу” [7, с. 35].

У додатку “Письмо церковно-словянське” подано зразки кириличного тексту й до нього – два інші тексти (“як має читатися” і “переклад українською мовою”). На думку Л. Ткач, цей додаток цікавий насамперед тим, що з нього наочно постає відмінність церковнослов’янської та української мов у лексиці, граматичних формах (напр.: ректи – казати; расточи імініє – розтратив маєток; страна – сторона; наситити чрево – наповнити чрево; в себе же пришед рече – схаменувши ся сказав; аз же гладом гиблю – я з голоду гину; і призвав єдинаго от отрок, вопрошаше, что убо сія суть? – і покликав одного з хлопців і спитався: Що бо се таке? тощо) [7, с. 35].

Зв’язки української мови з церковнослов’янською та іншими слов’янськими мовами розкрито й у посторінкових замітках (напр., при характеристиці українського повноголосу побіч форм порох, голос, перед наводяться церковні форми їѡаѡѡ, ѡѡаѡѡ, їѡѡѡ, що можуть уживатися й в українській мові, проте зі спеціалізованим значенням – прах “тлінні останки”). Див. джерела [2, с. 24].

У граматах незвичайною є послідовність, у якій автори розташували назви,

пов'язані з історією і культурою сучасних народів Європи (антична культура Греції та Італії; далі – назви, пов'язані з культурою та історією Італії, Іспанії, Франції, Великобританії, Німеччини, Литви та Польщі, Чехії, Сербії і Хорватії).

Отже, проаналізувавши зміст “Рускої граматики” С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера у перших трьох виданнях, що з'явилися у 1893, 1907 та 1914 рр., можна впевнено сказати, що кожне наступне видання мало удосконалену структуру. Праці вміщували такі традиційні розділи, які з часом вийшли за межі мовознавчої науки й перейшли до літературознавчої (зокрема, розділи про українське віршування). Розділи основної частини граматик цілком відповідають сучасним розділам підручників, у яких подано загальний курс української мови – фонетика, будова слова і словотвір, морфологія, синтаксис. Загалом у перевиданнях підручника найменших змін зазнав розділ “Звуки”, а найбільше доповнювалася частина “Складня”. Послідовником С. Смаль-Стоцького став його учень В. Сімович. Мовознавчий внесок учених відіграв надзвичайну роль в історії становлення й розвитку української мови, зокрема, в галузях правопису, фонетики, термінології, морфології, синтаксису, історії та діалектології української мови, проте, незважаючи на існуючі наукові праці, присвячені аналізу їх величезних філологічних напрацювань, творча спадщина граматистів загалом ще не охоплена й вимагає подальших різноаспектних досліджень.

Список використаних джерел

1. Бевзенко С. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови : навч. посібник для пед. ін-тів/ С. Бевзенко – К. : Вища шк., 1991. – 230, [2] с. – Бібліогр. : с. 220 (3 назви) і в підряд. прим. – Імен. покажч. : С. 221-229.
2. Жовтобрюх М. А. Нарис історії українського радянського мовознавства (1918–1941) / М. А. Жовтобрюх / АН України, Ін-т мовознавства ім. О. Потебні; Відп. ред. В. М. Русанівський. – К. : Наук. думка, 1991. – 258 с. – Примітки. : С. 250-257.
3. Кацімон О. Мовознавча термінологія у граматиках С. Смаль-Стоцького і Ф. Гартнера / Ольга Кацімон // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича : зб. наук. праць / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Рута, 2010. – Вип. 496-497 : Слов'янська філологія. – С. 47-60.
4. Мацюк Г. Прескриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.) / Г. Мацюк. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 373 с. – Примітки : С. 315-358. – Список вик. джерел : С. 359-364.
5. Сімович В. Декілька слів про науку граматики в наших середніх школах та про підручник професора Стоцького і Гартнера “Руска граматика” / В. Сімович // Сімович В. Праці у двох томах. Том 1 : Мовознавство / упоряд. і передмова Л. Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – С. 31-53.
6. Смаль-Стоцький С. Про плян науки рускої мови в гімназіях / Степан Смаль-Стоцький, Теодор Гартнер. Б. м. – 1890. – 8 с. – Бібліогр. в підряд. приміт.
7. Ткач Л. Академік Степан Смаль-Стоцький. До 150-річчя від дня народження / Людмила Олександрівна Ткач // Дивослово. – 2009. – Ч. 1. – С. 33-39.
8. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. / Ю. Шевельов. – Чернівці : “Рута”, 1998. – 208 с. – Бібліогр. в підряд. приміт. та на с. 176-183.

References

1. Bevzenko, S. 1991. *Istoriya ukrayins`kogo movoznavstva. Istoriya vy`vchennya ukrayins`koyi movy`* [History of Ukrainian linguistics. History of the study of the Ukrainian language]. Ky`yiv. Vy`shha shk., P. 221-229.
2. Zhovtobryux, M. A., ed. Rusanivs`ky`j, V. M. 1991. *Nary`s istoriyi ukrayins`kogo radyans`kogo movoznavstva* [Essay on the history of Ukrainian Soviet linguistics (1918–1941)]. Ky`yiv. Nauk. dumka, P. 250-257.

3. Kacimon, O., ed. Bunchuk, B. I. 2010. Movoznavcha terminologiya u gramaty`kax S. Smal`-Stocz`kogo i F. G`artnera [Linguistic terminology in the grammars of S. Smal-Stotsky and F. Gartner]. *Scientific Bulletin of Yuri Fedkovych National University of Chernivtsi. Slov'yans`ka filologiya*. N. 496-497. Chernivci. Ruta, P. 47-60.
4. Macyuk, G. 2001. *Preskry`pty`vne movoznavstvo v Galy`chy`ni (persha polovy`na XIX st.)* [Prescriptive linguistics in Galicia (first half of the XIX century.)]. L`viv. Vy`davny`chy`j centr LNU im. Ivana Franka, P. 315-358.
5. Simovy`ch, V., ed. Tkach, L. 2005. Dekil`ka sliv pro nauku gramaty`ky` v nashy`x serednix shkolax ta pro pidruchny`k profesora Stocz`kogo i G`artnera "Ruska gramaty`ka" [A few words about the science of grammar in our secondary schools and the textbook of Professor Stotsky and Gartner "Ruska Gramatyka"]. *Linguistics*. Vol. 1. Chernivci. Kny`gy` XXI, P. 31-53.
6. Smal`-Stocz`ky`j, S., G`artner, T. 1890. *Pro plyan nauky` ruskoyi movy` v g`imnaziyax* [On the plan of Ruska language science in high schools], 8 p.
7. Tkach, L. 2009. Akademik Stepan Smal`-Stocz`ky`j. Do 150-richchya vid dnya narodzhennya [Academician Stepan Smal-Stotsky. To the 150th anniversary of his birth]. *A miracle word*. Ch. 1, P. 33-39.
8. Shevel`ov, Yu. 1998. *Ukrayins`ka mova v pershij polovy`ni dvadcyatogo stolittya (1900–1941)* [Ukrainian language in the first half of the twentieth century (1900-1941)]. Chernivci. "Ruta", P. 176-183.

УДК 378.011.3-052:373.3.091.33:796(045)

DOI:10.31339/2617-0833-2020-1(28)-69-74

ФОРМУВАННЯ ГОТОВНОСТІ СТУДЕНТІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ІГРОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Кузьма-Качур М. І., Горват М. В., Кайс М. І.

THE FORMATION OF STUDENTS' READINESS FOR THE USAGE OF GAMING TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF TEACHING OF YOUNGER PUPILS

Kuzma-Kachur Mariia, Horvat Marianna, Kays Marina

У статті розкрито особливості підходу до вирішення проблеми формування готовності майбутніх вчителів щодо застосування ігрової технології на уроках у початковій школі. З'ясовано сутність ігрової технології та визначено перелік професійно важливих якостей педагога щодо застосування дидактичних ігор. Запропоновано і описано модель формування готовності майбутніх учителів початкових класів до використання технологій ігрової діяльності в освітньому процесі початкової школи.

Ключові слова: професійна підготовка, готовність, технологія ігрової діяльності, дидактична гра, компоненти готовності.

The article has dealt with the peculiarities of solving the problem of future teachers' willingness to use gaming technologies at the lessons in primary school. The authors have found out the sence of the gaming technology and determined the list of professionally important qualities of the teacher concerning the usage of didactic games. They have proposed and described a model of forming the readiness of future primary school teachers to use gaming technologies in the educational process of primary school. The authors have described the characteristics of motivational-purpose (reflects the orientation of the future teacher's personality to professional growth, substantiation of expediency aimed at the formation of competencies related to the use of gaming technologies in their pedagogical process), cognitive (provides students with knowledge of